

چکیده

هنگامی که پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به مدینه‌ی منوره مهاجرت کردند، در نخستین اقدام‌های خود و با کمک مهاجران و انصار مسجد قبا را ساختند. این اقدام نشان می‌دهد که مسجد مهم‌ترین بنا و بستری است که رسالت آسمانی پیامبر را زمینی و محقق می‌کند. پس از ساخت این مسجد، پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) وارد شهر یثرب شدند و مسجدالنبی را ساختند که دومین مسجد دنیای اسلام بود. ایشان مسجدالنبی را پایگاه عبادت، خودسازی، تزکیه، پرورش، دیگرسازی، گردهمایی، مرکز مشورت و تصمیم‌گیری‌های خرد و کلان، محل رسیدگی به وضع مسلمانان، جایگاه مدیریت سیاسی و اجتماعی، پایگاه تنظیم رابطه‌های ملی و بین‌المللی و اتاق مدیریت جنگ و صلح قرار دادند. در سنت پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) مسجد مدرسه‌ای بوده است برای دادن آموزش موضوع‌های متنوع به نومسلمانان و نیز پایگاه عملیاتی‌کردن آموزه‌های دینی و تحقق رسالت الهی پیامبر. از آن پس، این دو مسجد الگوی مسجدهای کوچک و بزرگی در گوشه‌گوشه‌ی دنیای اسلام شدند.

در این نوشتار کوشیده‌ایم تا نخست کارکردهای مسجد را در قرآن، سیره‌ی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و امامان معصوم (علیهم‌السلام) بازشناسی کنیم و سپس نقش سازنده و جهت‌دهنده‌ی آن را در تحکیم نظام خانواده برجسته کنیم. آموزه‌های دینی پیوند جدی و عمیق خانه و مسجد را ازجمله پیش‌نیازهای تعالی و ارتقای دین‌باوری و التزام عملی شهروندان هر جامعه‌ی اسلامی و پرورش بهینه‌ی مسلمانان می‌داند. در فرهنگ اسلام، مسجد همانند خانه‌ی دوم و پناهگاهی است که هر مسلمان بخش عمده‌ای از زندگی خود را در آن می‌گذراند. از جنبه‌های دیگری که در این نوشتار به آن پرداخته‌ایم نقش‌هایی است که مسجد در تحکیم خانواده ایفا می‌کند و اقدام‌هایی که خانواده‌ها، در راستای کشاندن اعضای خود به خانه‌ی دوم، باید انجام دهند. کلیدواژه‌ها: مسجد، خانه، خانواده، الگوی تربیت و آموزش در مسجد، کارکردهای مسجد و خانواده‌ی نمونه، تعامل مسجد و خانواده.

درآمد

اگر در مقام روانشناسی مسلمان و کارشناس تعلیم و تربیت اسلامی به مسأله‌ی نقش مسجد در تحکیم خانواده بپردازیم، گامی کوچک برداشته‌ایم برای بازکردن دریچه‌ی پژوهش در این باره و هموارکردن راه پژوهش‌های برتر و کامل‌تر

درباب نقش مسجدها در ارتقای زندگی خانوادگی مسلمانان ایران و دیگر کشورهای اسلامی. این امید باعث شد تا من و همسرم، سرکار خانم یوسفی، مقاله‌ای در این باره بنویسیم. در نتیجه، کار را با جستجوی منابع و داده‌های مفید شروع کردیم. نخست، سراغ منابع‌های اینترنتی رفتیم و به مقاله‌ی جالبی برخوردیم که درست عنوان مقاله‌ی ما را دنبال می‌کرد، مقاله‌ای از کشور سنگاپور با عنوان «راهنمایی برای دستیابی به مسجدی که بتواند دوست مهربانی برای خانواده باشد».^۱

مفهوم‌شناسی مسجد

واژه‌ی مسجد از باب «سجد، يسجد» مصدر میمی یا اسم زمان و مکان است و بر وزن مشرق و مغرب و به معنی سجده‌گاه است.^۲ در قرآن و تمدن اسلامی، مسجد به مکانی گفته می‌شود که عبادتگاه مؤمنان است. از آن روی به عبادتگاه مسلمانان مسجد می‌گویند که سر به سجده‌نهادن نمود اوج فروتنی و کرنش در برابر خداوند است. در روایت‌های اسلامی، همه‌ی زمین مسجد و سجده‌گاه انسان است. رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: «جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَ طَهُورًا»^۳، زمین برای من سجده‌گاه، پاک و پاک‌کننده قرار داده شد. قاضی عیاض گفته است: «مسجد بودن کل زمین از خصایص امت مسلمان است».^۴ در برخی دیگر از روایت‌ها، مسجد خانه‌ی دوم مسلمانان و تثبیت‌کننده‌ی فرهنگ جمع‌گرایی و پرهیز از خودمحوری بیان شده است.^۵ واژه‌ها، ضمیرها و فعل‌های به‌کاررفته در سوره‌ی حمد نیز که در نمازهای روزانه تکرار می‌شود، به‌طور ضمنی، پنهان و غیرمستقیم مسلمانان را به جمع‌گرایی و پرستش جمعی فرا می‌خواند.

نخستین مسجد در اسلام

مسجد قبا نخستین مسجد جهان اسلام است که بیرون شهر مدینه قرار دارد. نخستین سنگ‌های این مسجد را حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) پس از مهاجرت از مکه به مدینه بنا گذاشتند. قبا نام قریه‌ای در نزدیکی مدینه بود. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) این مسجد را در سال اول هجری و به پیشنهاد عمار یاسر یا به تقاضای ساکنان محل در قبا بنا کردند.^۶ خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ

^۱ "Guide on becoming a family-friendly mosque", Ms Dayang Istiaisyah, Executive, Mosque Programmes Strategic Unit.

^۲ لسان العرب، واژه‌ی مسجد، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز کامپیوتری علوم اسلامی.

^۳ الشیخ الصدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۱۱.

^۴ زرکشی، محمد بن عبدالله، اعلام المساجد باحکام المساجد، ص ۲۷، قاهره، ۱۴۱۰ هـ.ق.

^۵ تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۴۴.

^۶ مسجد قبا در ویکی‌پدیا، دانشنامه‌ی آزاد.

يُحْيُونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»^۱ مسجدی که از آغاز بر پایه‌ی تقوا بنا شده است، سزاوارتر است که در آن نماز بگزاری.

مسجد در قرآن

کلمه‌ی مسجد حدود ۲۸ بار در قرآن ذکر شده است؛ ۲۲ بار به صورت مفرد (مسجد) و ۶ بار به صورت جمع (مساجد).^۲ برای ما مسلمانان، مهم‌ترین معیار در ارزش‌گذاری مسجدها توصیف‌ها و شاخص‌گذاری‌هایی قرآن کریم است. شاید از خود پرسیم که چگونه مسجد به مسجدی قرآنی و مورد قبول خدای متعال تبدیل می‌شود؟ یکی از پاسخ‌ها این است که بنیانگذاران، اداره‌کنندگان، خدمتگزاران و نمازگزاران مسجد - در یک کلام «اهل مسجد» - نقش مهمی در شایستگی و صلاح مسجد دارند. اگر به تاریخ بنای نخستین مسجد نگاهی داشته باشیم، می‌فهمیم که بنای این مسجد در مقطعی از زمان رسالت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) شکل گرفت که ایشان با مشرکان مبارزه می‌کردند و در راستای تداوم این مبارزه‌ی تاریخی و در بدو ورود به مدینه، جهت استمرار بخشی به مبارزه با مشرکان، این مکان مقدس را بنا نهادند. بنابراین، ساختار و شالوده‌ی مسجد در دوران مبارزاتی پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) شکل گرفت و به مرکزی برای جهاد علیه کفار تبدیل شد.

قرآن کریم در چند آیه ما را به این مطلب رهنمون می‌کند. خداوند متعال به شدت مشرکان و غیرمؤمنان را از دخالت در امور مسجد بر حذر می‌دارد و می‌فرماید: «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ»^۳، مشرکانی که (با گفتار و کردار) به کفر خویش گواهی می‌دهند، حق دخالت در امور مسجدها را ندارند. خداوند متعال عمارت و اداره‌ی مسجد را فقط در اختیار مؤمنانی قرار می‌دهد که شرایطی ویژه داشته باشند و می‌فرماید: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ»^۴، مسجدهای خدا را فقط کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده باشند و نماز بخوانند و زکات بدهند و جز از خدا ترسند.

فرهنگ اسلامی و آداب حضور در مسجد

تأکید قرآن بر وجود شرط‌هایی خاص برای آبادکنندگان مسجد دو جنبه‌ی فردی و اجتماعی دارد. اهمیت شرط‌ها از نظر فردی این است که آبادکردن مسجد بدون ویژگی‌هایی که بیان شد عملی بی‌روح و پیکری بی‌جان است که در بارگاه ربوبی بی‌ارزش و بی‌ثمر است. اهمیت شرط‌ها از نظر اجتماعی نیز این است که مسجد نقش‌های مهم اجتماعی دارد و آبادکنندگان آن باید انسان‌های صالح و برگزیده‌ای باشند تا مسجد نقش حیاتی خویش را درست ایفا کند.

۱ التوبه، ۱۰۸

۲ سایت کتابخانه‌ی طهور، مقاله‌ی «مسجد»، مریم میرنژاد. (گفتنی است که این محقق در مقاله‌ی خود از ابوالقاسم رزاقی، «مسجد پایگاه توحید و تقوی»، ص ۱۲ و ۱۳ و نیز بهاء‌الدین خرمشاهی، «دانش‌نامه‌ی قرآن و قرآن» کمک گرفته است.)

۳ التوبه، ۱۷

۴ التوبه، ۱۸

به‌دیگرسخن، باید بیشتر به افرادی اهمیت بدهیم که اهل مسجد و پاسداران و حافظان آن هستن، نه به ساخت مسجد. قرآن مجید در آیه‌ی ۱۱۴ سوره‌ی بقره کسانی را ستمکار می‌داند که از نزدیک‌شدن و واردشدن مردم به مسجدهای خدا و از استفاده‌ی آن‌ها از این مکان مقدس جلوگیری می‌کنند. خداوند می‌فرماید: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»، و کیست ستمکارتر از آنکه مردم را از ذکر نام خدا در مسجدها منع کند و در خرابی آن اهتمام و کوشش ورزد، چنین گروهی را نشاید که در مسجدهای مسلمانان درآیند، جز آنکه ترسناک و بیمناک باشند، نصیب این گروه در دنیا ذلت و خواری است و در آخرت عذابی بسیار سخت.

قرآن برای رفتن به مسجد نیز آدابی بیان کرده است؛ ازجمله در آیه‌ی ۳۱ سوره‌ی اعراف: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِي»، ای فرزندان آدم زیورهای خود را در مقام عبادت به خود بگیرید و از نعمت‌های خدا بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست ندارد. بی‌شک مراد از زینت فقط آراستگی ظاهری نیست، بلکه آراسته‌شدن به فضائل معنوی است؛ مانند اخلاص، یاد خدا و حقیقت بندگی. قلب انسان باید مسجدی باشد آراسته به طهارت و پاکی و به‌دوراز شرک، ریا و اعتقادهای نادرست. مسجد پایگاهی برای عبادت و پرستش است و به‌دلیل اهمیت و فضیلتش خداوند مسجد را از آن خویش می‌داند. خداوند در آیه‌ی ۱۸ سوره‌ی جن می‌فرماید: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»، و مسجدها مخصوص خدا است؛ پس نباید احدی را همراه با خدا پرستش کنید.

پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در خلال وصایای خود به ابوذری فرموده است: «يَا أَبَا ذَرٍّ أَلَا تَدْرِي أَنَّ الْكَلِمَةَ الطَّيِّبَةَ صَدَقَةٌ وَكُلُّ خُطْوَةٍ تَخْطُوهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ يَا أَبَا ذَرٍّ مَنْ أَجَابَ دَاعِيَ اللَّهِ وَأَحْسَنَ عِمَارَةَ مَسَاجِدِ اللَّهِ كَانَ ثَوَابُهُ مِنَ اللَّهِ الْجَنَّةَ فَقُلْتُ يَا أَبَا ذَرٍّ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُعْمَرُ مَسَاجِدُ اللَّهِ قَالَ لَا يُرْفَعُ فِيهَا الْأَصَوَاتُ وَلَا يُخَاضُ فِيهَا بِالْبَاطِلِ وَلَا يُشْتَرَىٰ فِيهَا وَلَا يُبَاعُ فَاتْرُكِ اللَّغْوَ مَا دُمْتَ فِيهَا فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا تَلُومَنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا نَفْسَكَ»، ای ابوذری! سخن نیکو نوعی صدقه است و هر قدمی که برای رفتن به نماز برمی‌داری صدقه است. ای ابوذری! کسی که دعوت الهی را بپذیرد و مسجدهای خدا را نیکو و آباد نگه دارد، ثواب و پاداشش بهشت است. ابوذری پرسید: ای رسول خدا! چگونه مسجدها آباد می‌شود؟ رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: آبادکردن مسجد به این است که در آنجا صداها بلند نشود، گفت‌وگوهای باطل و بیهوده نشود، از خریدوفروش خودداری شود و از سخنان بیهوده پرهیز شود و اگر این امر را رعایت نکردی، در روز قیامت کسی جز خودت را ملامت و سرزنش نکن.

حضرت علی (علیه السلام) در این باره فرموده اند: «يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ نَاسٌ يَأْتُونَ الْمَسَاجِدَ فَيَقْعُدُونَ فِيهَا حَلَقًا ذَكَرُهُمُ الدُّنْيَا وَ حُبُّ الدُّنْيَا لَا تُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلَّهِ فِيهِمْ حَاجَةٌ»^۱، در آخر زمان مردمی می آیند که در مسجدها حضور پیدا می کنند و جلسه تشکیل می دهند؛ اما از دنیا و دوستی آن سخن می گویند، شما با چنین افرادی همنشینی نکنید؛ زیرا خداوند کاری به آن ها ندارد.^۲

مسجد تقوی و مسجد ضرار

از نظر قرآن هر مسجدی ارزش و قداست ندارد؛ برای مثال خداوند در آیه ی ۱۰۷ سوره ی توبه به مسجد ضرار اشاره می کند. دوازده منافق حسود به سرکردگی ابوعامر مسجدی مقابل مسجد قبا بنا می کنند؛ با انگیزه ی ضرر رساندن. آن ها به بهانه ی اینکه بیماران و پیرمردان توانایی حضور در مسجد قبا را ندارند، مسجدی در مدینه می سازند که به مسجد ضرار معروف شد. قرآن درباره ی مسجد قبا صحبت کرده است؛ اما با اشاره و نه با تصریح. خداوند در آیه ی ۱۰۸ سوره ی توبه می فرماید: «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ»^۳، تو ای رسول ما! هرگز در مسجد آن ها قدم مگذار (مسجد مزار)؛ همانا سزاوارتر است در مسجد (قبا) اقامه ی نماز کنی که بنیانش بر پایه ی تقوای محکم بنا گردیده است. در این مسجد مردان پاکی هستند که مشتاق تهذیب نفوس خودند و خدا مردان پاک مهذب را دوست می دارد.

بیشتر مفسران عقیده دارند که مراد از مسجد، در این آیه، مسجد قبا است و خداوند در ادامه ی آیه به خصوصیت های مسجد قبا اشاره می کند که در واقع بیانگر علت قداست آن است. قرآن کریم در آیه ی ۱۰۹ سوره ی توبه به زیبایی و رسایی تفاوت مسجد قبا و ضرار را بیان می کند: «أَفَمَنْ أُسَسَ بُنْيَانُهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أُسَسَ بُنْيَانُهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»^۴، آیا کسی که بنیاد [کار] خود را بر پایه ی تقوا و خشنودی خدا نهاده بهتر است یا کسی که بنای خود را بر لب پرتگاهی مشرف به سقوط پی ریزی کرده است و با آن در آتش دوزخ فرو می افتد؛ خدا گروه بیدادگران را هدایت نمی کند. بنابراین، مسجد باید براساس تقوا و رضایت الهی بنا شود و در اساس، از منظر قرآن، آنچه قابلیت عروج به درگاه الهی را دارد تقوا و صاحبان آن است؛ یعنی انسان های تقوایی، نه ظاهر عملشان.^۵

کارکردهای مسجد در طول تاریخ^۶

مسجد قدمتی به اندازه ی خلقت آدم (علیه السلام) و تاریخچه ای به درازای تاریخ انسان های نخستین دارد؛ زیرا عبادت و مسجد همواره با انسان بوده است. در مکتب قرآنی، نخستین خانه ی پرستش به دست آدم (علیه السلام) ساخته شد.

۱ ورام ابن ابی فراس، مجموعه ی ورام، ج ۱، ص ۶۹.

۲ همان، ص ۴۹۳.

۳ میرنژاد، مریم، «جایگاه مسجد در قرآن و روایات»، سایت موسسه ی فرهنگی جام طهور.

۴ در بخش توصیف و تبیین کارکردهای مسجد از مقاله ی «مسجد نمونه» جناب آقای رحیم نوبهار بهره برداریم.

کعبه نزد همه‌ی مذاهب‌های الهی، حتی مشرکان و بت‌پرستان، محترم و عظیم بوده است. قرآن مجید می‌فرماید: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ»^۱ نخستین خانه‌ای که برای (پرستش) مردم قرار داده شد، همان است که در سرزمین مکه است و پربرکت و مایه‌ی هدایت جهانیان است.^۲

الف) کارکردهای تربیتی مسجد

۱- مسجد و تربیت عبادی

عبادت و رازونیا با خداوند نیاز واقعی و فطری هر انسان است و مکمل یا حتی مقوم شخصیت او. گرچه عبادت در هر مکانی این نیاز روحی را به‌طورنسبی تأمین می‌کند؛ ولی این نیاز در مسجد و عبادتگاه بهتر و کامل‌تر تأمین می‌شود. براین اساس، انسان بنا به فطرت خویش معبد و مسجد را دوست دارد و بدان عشق می‌ورزد؛ تاریخ نیز به درستی این سخن گواهی می‌دهد. پژوهش‌های تاریخی نشان می‌دهد که معبد با انسان همراه و همزاد بوده است. ازهمین‌رو، معصومان (علیهم‌السلام) مسجد را آشیانه و پناهگاه مؤمن برشمرده‌اند؛ پناهگاهی که انسان از دغدغه و اضطراب فاصله می‌گیرد و به آرامش می‌رسد.

در فرهنگ اسلام، نام مسجد یادآور بندگی در پیشگاه خداوند متعال است. مسجد یعنی جایگاه سجده و سجده اوج عبادت و بندگی انسان در برابر خداست؛ همان‌طورکه امام سجاد (علیه‌السلام) فرموده‌اند: «السُّجُودُ مُنْتَهَى الْعِبَادَةِ مِنْ بَنِي آدَمَ».^۳ درحقیقت، بالاینکه در آیین پاک محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) همه‌ی خاک زمین مسجد است - جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا... - ولی برترین و اصیل‌ترین محفل برای عبادت و تقرب‌جستن به خداوند متعال مسجد است. ازاین‌رو، در قرآن کریم بر جنبه‌های عبادی مسجد بیش‌از هر بُعد دیگر آن تأکید شده است. مسجد جایگاه عبادت و پرستش خالصانه‌ی خداوند است: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا».^۴

برپایه‌ی حدیثی قدسی از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، خداوند مسجد را زیارتگاه خویش برشمرده است. ایشان می‌فرمایند: «أَلَا طُوبَى لِعَبْدٍ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي»^۵، خوشا به حال بنده‌ای که در خانه‌ی خویش وضو بگیرد، آنگاه مرا در خانه‌ام زیارت کند. این زیارت، انس و قرب درسایه‌ی عبادت خالصانه‌ی مؤمنان در مسجد فراهم می‌آید. انوار تابناک این پرسش پاک و بی‌آلایش برای عرش‌نشینان پرتوافکنی می‌کند؛ آن‌سان که ستارگان آسمان برای ما خاک‌نشینان نورافشانی می‌کنند: «إِنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ تُضِيءُ لِلْأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضِيءُ النُّجُومُ لِلْأَهْلِ

۱ آل عمران، ۹۶

۲ سایت تبیان، مقاله‌ی «مسجد در قرآن».

۳ قطب الدین الراوندی، الدعوات (سلوه الحزین)، ص ۳۳.

۴ الجن، ۱۸

۵ وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۸۱ و المحاسن، ج ۱، ص ۴۷.

الْأَرْضِ»^۱. حضور در مسجد و عبادت در خانه‌ی خدا، افزون‌بر توفیقی بزرگ و کمالی ارزشمند، توفیق‌هایی روحی دیگری نیز در پی دارد؛ از جمله: رحمت خاص خداوند، آمرزش الهی، بهشت برین و همنشینی و همدمی با فرشتگان الهی.

۲- مسجد و تربیت اخلاقی

مسجد مکانی است برای تمرین خلق و خوی پسندیده‌ی انسانی، محلی مناسب برای عملی کردن ارزش‌های والای اخلاقی و رفتاری در بعدهای گوناگون زندگی و همچنین پس از خودسازی فردی و اجتماعی، سکویی پروازی است به ملکوت؛ زیرا خداوند می‌فرماید: «فیه رجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا»^۲. در مسجدی که براساس تقوا و پارسایی تأسیس شده باشد، مردم دوست دارند پاکیزه باشند و خداوند نیز پاکیزگان را دوست دارد. باینکه گناه‌های دینی و اخلاقی در همه‌جا نکو هیده و زشت است، اما در مسجد زشتی دوچندان می‌یابد؛ پس مؤمن باید تلاش بیشتری کند تا در مسجد به گناه آلوده نشود، سخنان ظالمانه بر زبان نیاورد، به آبروی دیگران تجاوز نکند، غیبت نکند، سخنان لغو و بی‌فایده را کنار نهد و از گفت‌وگوهایی که بوی دنیاپرستی می‌دهد پرهیز کند.

درحقیقت، تلاش برای انجام‌دادن این کارها خود تمرینی برای انجام‌دادن کارهای خیر و دوری از بدی‌هاست. همان‌گونه‌که حاجی با احرام‌بستن دوری از دنیا و گناه را تمرین می‌کند، نمازگزار با گفتن تکبیر در آزمون بریدن از خلق و پیوستن به خالق شرکت می‌کند. اثرهای سازنده و تربیتی حضور در مسجد رفته‌رفته به دیگر اعمال مؤمن سرایت می‌کند؛ زیرا حضور در مسجد، حضور در خانه‌ی خداست و به‌طورطبیعی کسی که با خانه‌ی خدا انس دارد تلاش می‌کند در خارج از مسجد نیز عملکردی متناسب و همگون با حضور در مسجد داشته باشد. نقش تربیتی زمانی مؤثرتر خواهد بود که مؤمن به یاد آورد در مسجد باید علاوه‌بر زینت‌های مادی، آراستگی‌های معنوی نیز داشته باشد، همچون صدق، صفا و خلوص. او باید فرمان «خُذُوا زینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ»^۳ را با عمل پاسخ گوید؛ درغیراین‌صورت پروردگار او را به خانه‌ی خود راه نمی‌دهد و اولیای بزرگ خدا نیز دست رد به سینه‌اش خواهند زد.

۳- مسجد و تربیت اجتماعی

از جنبه‌های دیگر تربیتی مسجد نقش مؤثر آن در پیوند دلدادگان خود با انسان‌های صالح و برگزیده است. از دید آگاهان مسائل تربیتی، نقش دوست خوب در سعادت انسان بسیار ممتاز است. مسجد میان مؤمنان و نخبگان و صالحان جامعه پیوند ایجاد می‌کند و با این کار بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی آن‌ها فراهم می‌کند.

۱ همان.

۲ برگرفته از مقاله‌ی رحیم نوبهار، «مسجد نمونه»، ص ۱۰.

۳ التوبه، ۱۰۸

۴ الاعراف، ۳۱

کسی که با خوبان در ارتباط باشد، دست‌کم از سر حیا از برادران دینی خود راه انحراف را در پیش نمی‌گیرد؛ حتی اگر به درجه‌ای از تکامل نرسیده باشد که به سبب ترس از خداوند به گناه دست نزنند. مسجد با فراخوانی پیوسته‌ی مسلمانان به جمع روح جمع‌گرایی، انعطاف و نظم‌پذیری را در آنان تقویت می‌کند و درون‌گرایی افراطی و بیگانگی از جمع را از آنان می‌زداید. اگر خانواده‌های مسلمان در مسجد به هم پیوند بخورند بستر مناسبی برای همیاری‌های جمعی آنان فراهم می‌شود.

۴- مسجد و کارکردهای روان‌شناختی

مسجد می‌تواند گرد ملال و اندوه را از چهره و جان مسلمان بزداید و «افسردگی» وی را برطرف کند که اختلالی روانی. مسجد نشاط را به فرد مسلمان هدیه می‌کند که نشانه‌ی سلامت و تکامل روحی است. خانواده‌های مسجدی، در تعامل‌های خود، مشکلات و سختی‌های زندگی را در جمع دیگر خانواده‌ها بیان می‌کنند و تخلیه‌ی عاطفی می‌شوند و همچنین حس پذیرفتگی در جمع آن‌ها را از احساس تنهایی، زمین‌گیرشدن و واماندگی نجات می‌دهد. حتی اگر خانواده‌ها نتوانند برای یکدیگر گره‌ای بگشایند، احساس همدردی و صفایی که در جمع یکدیگر پیدا می‌کنند انگیزه‌ی تلاش دوباره و مبارزه با مشکلات را در آن‌ها تقویت می‌کند.

مسجد به‌طور معمول جایگاه طرح مشکلات و نارسایی‌های اجتماعی است. به‌طور طبیعی، حضور در چنین مکانی روح تعهد و دردمندی را در فرد می‌دمد. پرورش این خوی پسندیده در اشخاص نوعی مبارزه با روح بی‌تعهدی و بی‌تفاوتی است؛ روحیه‌ای که هرگاه در افراد جامعه - به‌ویژه نسل جوان - پیدا شود، آسیب‌های اساسی بر پیکر آن اجتماع وارد خواهد شد. یکی از زمینه‌هایی که فرهنگ مسئولیت و همیاری را در مسلمانان رواج می‌دهد، حضور خانوادگی در مسجد است. در مسجد نیازها، کاستی‌ها، چالش‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها برجسته و توصیف می‌شود و خانواده‌ها می‌توانند برای همدیگر پشتیبان باشند.

ب) کارکردهای آموزشی مسجد

از همان آغاز گسترش اسلام، خط و کتابت در مسجد آموزش داده می‌شد و این امر موجب بروز اشکال در فعالیت‌های عبادی نمی‌شد. شاید بتوان گفت که کارکردهای آموزشی و فرهنگی مسجد، پس از کارکردهای تربیتی و به‌ویژه تربیت عبادی، سرآمد دیگر کارکردهای مسجد است. آموزش‌های اسلامی با دعوت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، نخستین مربی و معلم مسلمانان، و از مسجد آغاز شد که درواقع پایگاه تعلیماتی مسلمانان بود. مسجد که در عصر نبوت و دوره‌ی خلفای راشدین بنای بسیار ساده‌ای داشت، مجمع نومسلمانی شد که برای آشنایی با آموزه‌های اسلامی و حل و فصل مسائل جدید در آن رفت‌وآمد می‌کردند. اقامه‌ی نماز، استماع سخنان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در باب آیه‌های قرآن کریم، تبلیغ دین و ابلاغ احکام شرع، اعلان جنگ و جهاد و صلح، آموزش مهارت‌های زندگی، تقسیم غنائم جنگی، ارسال نامه‌ها، تشییع جنازه و مسائلی از این قبیل در مسجد انجام می‌شد که بیشتر آن‌ها با

هجرت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به مدینه آغاز شد. درواقع، «مسجد» کهن ترین دانشگاه اسلامی و اساسی ترین پایگاه تعلیم در تاریخ اسلام است.

۱- مسجد نخستین مرکز آموزشی و مدرسه‌ی دینی

به شهادت مورخان، محققان و حتی خاورشناسان بنای مسجد قبا و مسجد النبی درواقع پی‌ریزی مدرسه‌ی اسلامی بزرگی بوده است. مسلمانان و شهروندان کشورهای اسلامی، از آغاز اسلام تا چند قرن پس از آن، با پدیده‌ای به نام مدرسه آشنا نبودند. ازاین‌رو، محققان و مورخان پذیرفته‌اند که پیش از پیدایش مدرسه، مسجد نخستین و یگانه مرکز مهم آموزشی - فرهنگی در کشورهای اسلامی بوده است. هرچند برخی محققان از جایگاه‌های آموزشی دیگری نیز نام برده‌اند؛ مانند مکتب‌های خانگی، دارالقرآءها و دارالحکمه‌ها.

شاید خوانندگان عزیز از این موضوع تعجب کنند که روزگاری میان فقیهان بحث بوده است که آیا با وجود مسجد تأسیس مدرسه جایز است یا نه! گرچه طرح این مسئله، در فضای کنونی، برای ما شگفت‌انگیز است؛ ولی در دورانی که مسجد یگانه پایگاه آموزشی بوده است و ناگاه سخن از مدرسه به میان آمده است. البته فقیهان شیعه و سنی هیچ‌گاه احداث مدرسه را منع نکرده‌اند؛ آنان همواره گسترش مدرسه‌ها را تأیید می‌کردند و برخی از آنان نیز مدرسه‌های مهمی بنا کردند. غرض فقط تأکید بر این واقعیت بود که روزگاری مسجد یگانه پایگاه مهم آموزشی در کشورهای اسلامی بوده است.

محتوا و سبک آموزش در نخستین مسجدها

پیامبر (صلی الله علیه و آله) در مسجد خویش آیه‌های قرآنی، احکام و معارف دینی و حتی مسائل تاریخی را آموزش می‌داد. مطلب‌هایی که در این جلسه‌ها ارائه می‌شد، با توان فکری شنوندگان متناسب بود. فاصله‌ی زمانی این جلسه‌ها باعث خستگی و ملال شنوندگان نمی‌شد. عبدالله بن مسعود گفته است: «پیامبر (صلی الله علیه و آله) جلسه‌های سخنرانی را همه‌روزه برگزار نمی‌کرد؛ زیرا بیم آن داشت که شنوندگان خسته شوند».

شواهد نشان می‌دهد که این جلسه‌ها پس از برخی نمازها بیشتر برگزار می‌شد؛ مانند نماز صبح و شام که شمار بیشتری از مردم در مسجد حضور می‌یافتند و شورونشاط فراوانی در حفظ و ثبت سخنان رسول خدا (صلی الله علیه و آله) میان شنوندگان وجود داشت. افرادی که به دلیلی توفیق حضور در این جلسه‌ها را نمی‌یافتند، به دیگران سفارش می‌کردند تا گفته‌های ایشان را کلمه‌به‌کلمه ثبت و حفظ کنند و در فرصت مناسب برای آنان بازگو کنند.

علاوه بر جلسه‌های رسمی سخنرانی، جلسه‌های آموزشی و پرسش و پاسخ نیز در مسجد پیامبر تشکیل می‌شد. در این جلسه‌ها فقط یک نفر سخن نمی‌گفت؛ بلکه همه با هم گفتگو می‌کردند. حضرت بیشتر وقت‌ها، پس از نماز صبح تا طلوع آفتاب، در مسجد می‌ماند. بخشی از این وقت صرف پاسخگویی به پرسش‌های دینی و حتی تعبیر خواب

مسلمانان می‌شد. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برای تازه‌مسلمانان نیز - که به‌طبع به آموزش‌هایی ویژه نیاز داشتند - جلسه‌هایی جداگانه تشکیل می‌دادند. گاه در حضور آن حضرت مسابقه‌ی شعر و سخنرانی برپا می‌شد و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) جایزه‌ی برگزیدگان را به آنان اهدا می‌کردند.

در غیاب آن حضرت و هنگامی که در جبهه‌های جنگ حضور می‌یافتند، فعالیت‌های آموزشی تعطیل نمی‌شد؛ بلکه کسانی چون عبدالله بن امّ مکتوم و عبدالله بن رواحه اداره‌ی امور مسجد را برعهده می‌گرفتند. جلسه‌های آموزشی نیز در نبود آن حضرت ادامه می‌یافت؛ زیرا استاد و مدرس کلاس‌های آموزشی مسجد النبی فقط پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نبود. افراد دیگر نیز که صلاحیت علمی داشتند جلسه‌ها را اداره می‌کردند.

عبدالله بن رواحه که چهره‌ای علمی بود، جلسه‌های توحید، معاد و مسائل اعتقادی را اداره می‌کرد. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) گاه مانند شنونده و تماشاگر گفت‌وگوهای علمی را نظاره و هدایت می‌کرد. آن حضرت درباره‌ی چنین مجالس می‌فرمود: «کم نشستن در چنین مجالسی را بر نشستن در جلسه‌های دعا و نیایش - که در گوشه‌ی دیگر مسجد برپا بود - ترجیح می‌دهم؛ زیرا من برای آموزش و تعلیم مردم به پیامبری مبعوث شده‌ام».

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) نیز درحالی که یک پله پایین‌تر از جایگاه پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌نشست گاه برای مردم سخن می‌گفت. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) کوشش می‌کرد تا دامنه‌ی این تلاش‌ها به دیگر مسجدها نیز کشیده شود. برپایه‌ی شواهد تاریخی، مسجد قبا نیز نشاط علمی و فعالیت‌های فرهنگی داشته است. به‌دلیل موقعیت خاص سیاسی، حضور علمی امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) در مسجد النبی بیشتر از دیگر امامان بود. شاگردان آن دو امام بزرگوار نیز جلسه‌های علمی داشتند؛ همچون ابان بن تغلب، معاذ بن مسلم، حران بن اعین و زرارة بن اعین. همه‌ی این‌ها به ما می‌فهماند که مسجد برای همیشه جایگاه آموزش و فراگیری معارف اسلامی است. گفتنی است که میان همه‌ی بحث‌ها و علوم دینی، پرداختن به علوم قرآنی در مسجد اهمیتی ویژه دارد؛ زیرا قرآن و مسجد پیوندی خاص با یکدیگر دارند. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) دراین‌باره فرموده است: «إِنَّمَا نُصِبَتِ الْمَسَاجِدُ لِلْقُرْآنِ»^۱، مسجدها را برای (خواندن و فهمیدن) قرآن بنا کرده‌اند» و «مَنْ أَحَبَّ الْقُرْآنَ فَلْيُحِبِّ الْمَسَاجِدَ»^۲، دوستدار قرآن، دوستدار مسجد نیز هست.

پیوند مسجد و کتابخانه

مطالعه‌ی تاریخ مسجد نشان می‌دهد که مسجد و کتابخانه همواره همراه بوده‌اند. از همان آغاز که قرآن به‌صورت مکتوب درآمد، مسلمانان قرآن‌های دست‌نویس را به مسجد اهدا یا وقف می‌کردند. با افزایش شمار کتاب‌ها،

۱ محمد ابن یعقوب الکلینی، الکافی، ج ۳، ص ۳۶۹.

۲ میرزا حسین المحدث النوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۵۵.

کتابخانه‌های مساجد نیز رشدی فزاینده یافت. بعدها کتابخانه‌ها از مسجدها جدا شدند و نهادهای اسلامی مستقلی به وجود آوردند. کتابخانه‌ها نقش بزرگی در شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی داشتند.

ج) کارکردهای سیاسی و اجتماعی مسجد

مسجد بستری برای تجربه‌ی مردم‌سالاری دینی

یکی از ویژگی‌های مسجد این است که برخلاف دیگر معبد‌ها و مراکزهای دینی با مسائل سیاسی و اجتماعی جامعه ارتباط دارد و نهادی مؤثر است. مسجد کانون رایزنی و مشورت است؛ مشورت و مراجعه به آرای عمومی در مسائل اجتماعی نیز نقشی بسزا در تکامل جامعه دارد. تبادل آرا در مسائل اجتماعی رشد و شکوفایی به ارمغان می‌آورد. مسجد در جایگاه اصل خویشتن محل رایزنی‌های سیاسی - اجتماعی است. خداوند متعال به پیامبر خویش فرمان داده بود تا در کارهای مهم با مردم مشورت کند و مسجد پایگاهی برای عمل به این دستور بود. از این رو، نویسندگانی که مسجد را «مجلس شورای مسلمانان» نام نهاده‌اند، سخنی گزاف نگفته‌اند.

رسم مسلمانان در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) این بود که هرگاه حادثه‌ای مهم رخ می‌داد، جارچی ندا می‌کرد: «الصلاة جامعة»؛ یعنی برای نماز در مسجد جمع شوید. شواهد گویایی نشان می‌دهد که مسلمانان حتی برای مشورت درباره‌ی مسائل نظامی در مسجد جمع می‌شدند؛ در نتیجه می‌توان گفت: مسجدی که نمازگزاران آن با مسائل مهم اجتماعی - سیاسی رابطه‌ی فعال دارند و در آنجا پیرامون مسائل مهم جامعه رایزنی و تبادل آرا می‌کنند، به مسجد نمونه نزدیک‌تر است. گفتگو پیرامون مشکلات اجتماعی و چاره‌اندیشی برای رفع آن‌ها هنگامی به نتیجه می‌رسد که اقدام‌های عملی نیز در پی داشته باشد. مسجد پایگاه عمومی مسلمانان و محل حضور قشرها و خانواده‌های گوناگون است. از این رو، مسجد جایگاه مناسبی برای تعاون اجتماعی مسلمانان و مشارکت آنان در راستای رفع نارسایی‌های اجتماعی و خانوادگی است.

امام رضا (علیه السلام)، در گفتاری نورانی، یکی از فایده‌های سازنده‌ی نماز جماعت را - که به‌طور معمول در مسجد برپا می‌شود - همیاری مسلمانان بر «برّ و تقوا» بر شمرده است. این سخن باب علمی است که صدها باب علم دیگر را برای انسان می‌گشاید. کارهایی مانند جمع‌آوری کمک برای نیازمندان، پرداخت وام، اعطای خدمات درمانی، اقدام‌هایی برای تسهیل ازدواج جوانان، کارگاه‌های مهارت خانواده، برنامه‌ریزی برای عیادت بیماران و اموری از این دست همگی از مصداق‌های تعاون بر «برّ و تقوا» است. در سایه‌ی برنامه‌ریزی صحیح، به‌ویژه در مسائل خانواده، می‌توان کارهای خیر را به‌خوبی در مسجد انجام داد. البته پرداختن بدین امور باید به‌گونه‌ای باشد که به شأن، آبرو، کرامت، عزت و حدود الهی جداسازی زنان و مردان آسیبی وارد نکند.

د) کارکرد ارزشی مسجد

مسجد در جایگاه اصیل خود بستری برای ارزش‌آفرینی و ارزش‌گزاری است و توجه مسلمانان را به ارزش‌های فراموش‌شده جلب می‌کند. در مسجد تفاوت نیازمند و ثروتمند، رئیس و زیردست، فرمانده و سرباز، امتیازهای مادی و ظاهری کنار گذاشته می‌شود و همه دوش‌به‌دوش هم در یک صف نماز می‌خوانند. در مسجد فقط ارزش‌های حقیقی برجسته می‌شود و محترم است؛ همچون تقوا و جهاد. برپایه‌ی فقه اسلامی، شایسته است کسانی در صف اول نماز جماعت بایستند که فضیلت‌هایی چون علم، تقوا، ایثار و جهاد داشته باشند. این امر خود نوعی ارزش‌گزاری و ترویج ارزش‌های اصیل است. خانواده‌ها، به‌ویژه دختران و پسران، با دیدن این صحنه‌ها و تجربه‌ی برخوردهای ارزشی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با آموزه‌های ارزشی اسلام آشنا می‌شوند و به آن خو می‌گیرند.

در مسجد پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) گاه شخصی یافت می‌شد که نه تنها از جهاد و ایثار بویی نبرده بود، بلکه از راه‌های گوناگون نفاق و دودستگی را در جامعه ترویج می‌داد و با پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) رودرو می‌شد؛ با این حال باز انتظار جایگاهی والا در مسجد داشت. مسلمانان این افراد را از مسجد طرد می‌کردند؛ زیرا با الهام از رهنمودهای پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، آموخته بودند که مکان‌های حساس مسجد از آن مسلمانان مؤمن، متعهد و ایثارگر است. آری مسجد خانه‌ی دفاع از ارزش‌ها و مسجدیان نگاهبانان ارزش‌های اسلامی هستند. مختصر اینکه یکی از شاخص‌های مسجد نمونه میزان نقشی است که در احیا و تثبیت ارزش‌های اسلامی و پاسداری از آن‌ها ایفا می‌کند.

مسجد و خانواده

چنانچه در بندهای قبلی گفتیم، در آیه‌ها و روایت‌ها برای مسجد کارکردهای گوناگونی بیان شده است. به فراخور اهمیت و جایگاهی که جنبه‌های گوناگون زندگی آدمی در فرهنگ اسلام دارد، مسجد سرمایه‌گذاری آموزشی و تربیتی متناسبی فراهم می‌آورد. خانواده قداست و منزلت خاصی در دین اسلام دارد؛ تا آنجاکه بنا و نهادی را قابل مقایسه با آن نمی‌داند. تعبیرهایی که در قرآن و روایت‌ها درباره‌ی خانواده به‌کار رفته است، به‌خوبی این ادعا را ثابت می‌کند. خدای سبحان در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی نساء ازدواج را «میثاق غلیظ» یا پیمان محکم می‌نامد که موجب تشکیل خانواده می‌شود. در آیه‌ی ۷۲ سوره‌ی نحل خانواده را «نعمت الهی» می‌نامد. همچنین رسول گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) خانواده را محبوب‌ترین و عزیزترین بنا نزد خدای سبحان توصیف می‌کند و می‌فرماید: «مَا بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءٌ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَعَزُّ مِنَ التَّزْوِيجِ»^۱.

بنا به باور مسجدشناسان و کارشناسان تعلیم و تربیت خانواده، مسجد جایگاه مناسبی برای ارائه‌ی آموزش‌های بهینه‌سازی خانواده است؛ زیرا گوهر اصلی خانواده‌ی اسلامی از عشق زن و شوهر به همدیگر مایه می‌گیرد و خداوند می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ

۱ مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۲ و بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

لَقَوْمٌ يَفْكُرُونَ»^۱، از جمله نشانه‌های خداوند این است که از جنس خود شما همسرانی برایتان آفرید که در کنارشان بیارامید و میانتان مهر و رحمت قرار داد. بی‌تردید این عشق زمینی از عشق به پروردگار جدا نیست. پیوند آسمان و زمین، در چارچوب خانواده، جلوه‌های معیشتی دیگری هم دارد. برای مثال، تلاش نان‌آور خانواده برای اداره‌ی خانواده و تدارک نیازهای اعضای آن در فرهنگ اسلامی جهاد در راه خدا است: «الكَادُ لِعِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۲، تلاشگر و نان‌آور خانواده همانند جهادگر در جبهه‌ی نبرد است. از این‌رو، هرگاه فردی برای خانه و خانواده‌اش تلاش کند و بخواهد رفاه و خوشی را برای آن‌ها به ارمغان آورد، به گفته‌ی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در راستای عبادت و بندگی خدا گام برداشته است. به گمان من، برای فهم نقش مسجد در تحکیم نظام خانواده، بهتر است نخست دریابیم که خانواده چه کارکردهایی دارد و پس از آن کاوش کنیم که مسجد تا چه اندازه می‌تواند در تسهیل و هموارسازی این کارکردها مؤثر باشد.

کارشناسان امور خانواده بر این باورند که خانواده به‌طور معمول سه کارکرد اساسی دارد:

۱- ارضای نیازهای جنسی، عاطفی و روان‌شناختی زن و شوهر؛

۲- تداوم نسل انسانی در قالب زادوولدهای؛

۳- پرورش روح همگرایی و هموارسازی مهارت جامعه‌پذیری و اجتماعی‌شدن فرزندان.

آموزه‌های اجتماعی اسلام که به‌طور معمول در فضای مسجد و به مسجدیان داده می‌شود، مسلمانان را برای ایفای نقش بهتر در سه کارکردی که گفته شد، به‌ویژه مهارت جامعه‌پذیری و اجتماعی‌سازی، آماده می‌کند. زن و شوهر در حریم خانواده به بهترین شکل نیازهای عاطفی و جنسی یکدیگر را برآورده می‌کنند و این نهاد عامل مهمی در حفظ سلامت اخلاقی افراد و جوامع است. حمایت روانی زن و مرد از یکدیگر که ناشی از برقراری پیوندهای عاشقانه است، بیش از هر رابطه‌ی انسانی دیگر مهم بوده است. در اسلام، ازدواج قراردادی است که به‌صورت طبیعی و با کمترین هزینه نسل انسان را تداوم می‌بخشد. خدای متعال در آیه‌ی ۷۲ سوره‌ی نحل می‌فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً...»، خداوند از جنس شما همسرانی برایتان قرار داد و از این همسران برایتان فرزندان و نوادگانی قرار داد... . پیام ضمنی دیگر این آیه پیدایش و تداوم نسل آدمی در پرتوی ازدواج است. پرورش اجتماعی فرزندان نیز که با عواطف مثبت والدین و در چارچوب خانواده به بهترین شکل صورت می‌گیرد، از مهم‌ترین کارکردهای خانواده است. البته روابط عاشقانه و مناسب (اخلاقی و قانونی) میان اعضای

۱ الروم، ۲۱

۲ شرح أصول الکافی (صدرا) / ج ۱ / ۴۳۳ / ۴۰۰

خانواده، شرط اساسی ایفای این سه کارکرد است. بی‌تردید، اگر این روابط کاهش یابد یا خشنودکننده نباشد، کارکردهای خانواده تضعیف خواهد شد.^۱

در فرهنگ اجتماعی اسلام، حضور زنان و مردان مسلمان در صحنه‌هایی تشویق شده است که برای خیر جامعه‌ی اسلامی باشد؛ برای مثال و به‌ویژه در مسجد. فلسفه‌ی چنین ترغیبی این است که برای هر دو قشر برکت‌های گوناگونی به‌بار می‌آورد. به‌علاوه، در اسلام وظیفه و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی با عنصر جنسیت مرزبندی نمی‌شود. دین اسلام، از آن جهت که بشر را با دید جمعی می‌نگرد، زن و مرد جامعه را موظف می‌داند؛ چنان‌که قرآن کریم مؤمنان راستین را چنین معرفی می‌کند: «أَمَّا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ...»^۲. مؤمنان راستین کسانی هستند که هم از نظر عقیده به خدا و پیامبرش معتقدند و هم از نظر درک مسائل اجتماعی و هوش جمعی جامعه را خوب می‌شناسند و همواره در مسائل جمعی حضور دارند و منزوی نیستند. امر جامع همان مسائل جمعی نظام است؛ برای مثال نماز جمعه، تظاهرات علیه طاغوت و استکبار، حضور در انتخابات، تأیید رهبری و مسئولان اسلامی، امر به معروف عمومی و نهی از منکر جمعی و صدها نمونه‌ی دیگر از این دست. این نموداری از وظیفه‌ی جمعی افراد جامعه است که قرآن ترسیم می‌کند و در این بخش میان زن و مرد تفاوتی وجود ندارد.^۳ همان‌گونه که گفتیم، مسجد از زمان پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) یکی از بسترهای مهم برای کارهای اجتماعی و رشد و ارتقای فردی بوده است و آیه‌ای که گفتیم ایفای این نقش را هم بر دوش زنان و هم بر عهده‌ی مردان می‌گذارد.

برکت‌های برآمده از حضور زنان در مسجد

برپایه‌ی مفاد برخی از روایت‌ها، هنگامی که زن وارد مسجد می‌شود، درست مانند مرد آرامش می‌یابد و در این مورد تفاوتی میان زن و مرد نیست. همه‌ی ما می‌دانیم که از نظر فرهنگی مسجد بهترین مرکز برای فراگیری مسائل و آموزه‌های دینی است. مسجد روح نماز را زنده می‌کند، میان مؤمنان الفت و محبت پدید می‌آورد و آن‌ها را به هم نزدیک می‌کند. مسجد بهترین جایی است که همه‌ی افراد جامعه - از هر جنس، با هر سن و سطح سواد - می‌توانند مسائل مذهبی را فراگیرند. بی‌تردید همه‌ی زنان به مدرسه نمی‌روند و از طرفی تجربه ثابت کرده است که زنان به سخنرانی‌های رادیو و تلویزیون چندان اهمیت نمی‌دهند یا کم اهمیت می‌دهند؛ پس باید در جایی با وظیفه‌های دینی خود آشنا شوند. حضور در مسجد زن را آماده می‌کند تا به روایت‌ها گوش دهد و آداب و سنن دینی را بیاموزد.

۱ محمد رضا سالاری فر، «راه‌های تحکیم خانواده در فرآیند جهانی‌شدن»، فصلنامه‌ی حواء، شماره‌ی ۱۹.

۲ النور، ۶۲

۳ خسرو تقدسی نیا، «مسجد، زنان و آداب حضور»، ماهنامه‌ی پیام زن، شماره‌ی ۷۷، مرداد ۷۷، برگرفته از شبکه‌ی اطلاع‌رسانی امام صادق علیه السلام.

از نظر اجتماعی و سیاسی نیز امروزه حضور زنان در اجتماع و امور فرهنگی مشتی به دهان یاوه‌گویان و منحرفان از اسلام است؛ منحرفانی که شعار آزادی و تساوی حقوق زن و مرد سر می‌دهند و اسلام را متهم می‌کنند به تحقیر زن. تشویق زنان به حضور در اجتماع‌ها، مسجدها و نمازهای جمعه نشان می‌دهد که اسلام با آزادی آن‌ها مخالف نیست؛ بلکه مهم این است که حریم‌ها حفظ شود. البته این بدان معنا نیست که اسلام زن را شبیه مرد می‌داند. اگرچه زنان و مردان در طبیعت و جنسیت با هم فرق دارند؛ اما در انسانیت مساوی‌اند و ارزش زن از مرد کمتر نیست.

نه تنها امروزه حضور زن در صحنه‌ی سیاسی مؤثر است، بلکه در صدر اسلام نیز چنین بوده است. داستان سوده، دختر عمار بن اسک همدانی، و زن‌های دیگری که در کتاب‌ها نقل شده است، بر درستی این سخن گواهی می‌دهد. قرآن همچنین یادآوری می‌کند که سه زن موسی را از کشته شدن نجات دادند و او را پرورش دادند: مادر موسی، خواهر موسی و زن فرعون. این سه زن با وضعیت سیاسی زمان خود مبارزه کردند تا موسی پرورش یافت. زنان نیز مانند مردان در تلاش و کوشش هستند. خداوند می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ»^۱. این خطاب به انسانیت است. سرانجام انسان به لقاء الله می‌رسد؛ حال یا لقاء جلال یا لقاء جمال؛ بی‌تردید زن و مرد در این راه همتای یکدیگرند.^۲

جدایی جنسیتی در مسجدها

در حدیثی از پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) چنین نقل شده است: کنیزان خدا را از مسجدها باز ندارید؛ درحالی‌که خانه‌هایشان برایشان بهتر است.^۳ ایشان به زنان اجازه‌ی رفتن به مسجد می‌دادند و زنان او نیز برای نمازها به مسجد می‌رفتند؛ با این حال ایشان دستور دادند محل زنان از مردان جدا باشد و ورودی زنان نیز از در مردان مجزا باشد.^۴ همچنین، پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) دستور دادند تا پس از نماز نخست زن‌ها و بعد مردها بیرون بروند^۵ و زنان در صف‌های عقب نماز جماعت بنشینند.^۶ عُمَرُ زنان را از حضور در مسجدها منع کرد؛^۷ اما در دوره‌ی خلافت عثمان و امام علی (علیه‌السلام) زنان دوباره اجازه‌ی حضور در مسجدها را پیدا کردند. با گسترش قلمرو خلافت اسلامی از ورود زنان به مسجدها جلوگیری شد. امام غزالی در احیاءالعلوم نوشته است: درست آن است که فقط زالان را به مسجد راه بدهند.^۸ در دوره‌های جدید، زنان اجازه‌ی حضور در مسجد را دارند؛ هرچند بخش مردان و زنان با

۱- الانشقاق، ۶

۲ قاسم صادق پور، «حضور زن در مسجد»، پایگاه اینترنتی حوزه. Hawzah.net

۳ صحیح بخاری، ۲۳، ۱۳، ۲.

۴ سنن ابوداود، ج ۱، ص ۱۰۹، حدیث ۲۱۲۳۴.

۵ سنن ابوداود، ج ۲، ص ۶۵۸، حدیث ۱۸۴۲.

۶ صحیح مسلم، ۲، ۴۶، ۷۳.

۷ موطأ، ابن مالک، ص ۳۴۹.

۸ احیاءالعلوم، ج ۲، ص ۱۶۲.

پرده‌ای از هم جدا می‌شود یا بخش زنان در قسمت بالایی قرار دارد. باین‌حال، در برخی از مسجدهای کشورهای اسلامی، از جمله مالزی و عربستان، هنوز زنان حق ورود ندارند.^۱

برپایه‌ی برخی از روایت‌ها و احکام فقهی، نقش چشمگیری به حضور زنان داده‌اند و در برخی روایت‌ها نیز از حضور آنان نهی شده است و مسجد زنان را خانه‌ی آنان دانسته‌اند. باید توجه داشته باشیم که این روایت‌ها نمی‌خواهد رفت‌وآمد زنان را منع کند؛ بلکه همان‌گونه که بسیاری از فقیهان فرموده‌اند، مقصود این روایت‌ها تأکید بر لزوم مرزبندی میان زنان و مردان در روابط اجتماعی و رعایت حجاب و پاکدامنی آنان است. بی‌تردید، زنان بخش عظیمی از جامعه را تشکیل می‌دهند؛ حضور آنان در مسجد فرصت مناسبی است برای بهره‌گیری معنوی از این جایگاه مقدس، آشنایی با معارف اسلامی و ارتقای دینی و معنوی شخصیتشان. برخی از زنان فقط با حضور در مسجد می‌توانند راه کمال را بیاموزند و به ارتقاء معنوی برسند.

مسجد و آغاز شکل‌گیری خانواده (عقد نکاح)

از جمله کارکردهای مهم مسجد، در راستای تحکیم خانواده، تشویق مسلمانان به همسرگزینی، ازدواج، پیشنهاد همسر مناسب، فرخوانی برای مراسم ازدواج، خواندن خطبه و صیغه‌ی عقد است. داستان خطبه‌خوانی و اجرای عقد نکاح حضرت علی (علیه‌السلام) و فاطمه (سلام‌الله‌علیها) و نیز فراخوانی مراسم ازدواج ایشان شنیدنی است.^۲ علی (علیه‌السلام) می‌فرماید که رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به من فرمود: ای علی! برای اهل خود طعام بافضیلتی تدارک ببین؛ گوشت و نان از سوی ما و خرما و روغن از سوی تو تهیه شود؛ سپس فرمود: ای علی! برو و هرکه را خواستی دعوت کن. من به مسجد آمدم و آن‌جا مملو از صحابه بود؛ اما شرم کردم گروهی را دعوت کنم و جمعی را واگذارم. از این‌رو، ندا دادم: مردم! به ولیمه‌ی فاطمه (سلام‌الله‌علیها) بشتابید و مردم پذیرفتند. من از کثرت مردم و کمبود طعام شرم کردم. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) متوجه ماجرا شد و فرمود: علی جان! من برای برکت‌یافتن ولیمه‌ی تو دعا می‌کنم.^۳

مسجد و تداوم خانواده (تنظیم رابطه‌ها، برطرف کردن اختلاف‌ها)

در زمان پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، مسجد حامی خانواده‌های مسلمان بود؛ به‌ویژه خانواده‌های رزمندگان و ایثارگران. ایشان گاه با اصحاب خود، بعد خروج از مسجد، نزد خانواده‌های شهیدان، جانبازان و بیماران می‌رفت. اگر مهاجر یا انصاری به مسجد نمی‌آمد، پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) سراغش را می‌گرفت و اگر نیامدنش به مسجد طول می‌کشید، با اصحاب به دیدن او و خانواده‌اش می‌رفتند. از جمله منش‌های آموزنده‌ی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) این بود

۱ «جدایی جنسیتی در مساجد»، ویکی‌پدیا؛ دانشنامه‌ی آزاد.

۲ مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۲۹ و ۱۳۰.

۳ مجلسی، بحار الانوار، ج ۳، ص ۹۴.

که میان اصحاب خود از آنان دلجویی می‌کرد و آنان را در حل مشکلات همراهی می‌کرد.^۱ اصحاب - هم مهاجران و هم انصار - هرازگاهی از قوت و ضعف همسران و فرزندان خود در مسجد نکته‌هایی در میان می‌گذاشتند و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به تناسب آن‌ها در آموزش و تربیت اصحاب می‌کوشیدند؛ برای نمونه مردی به محضر رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آمد و گفت: «یا رسول‌الله! من همسری دارم که هرگاه وارد خانه می‌شوم، به استقبال می‌آید و چون می‌خواهم از منزل بیرون روم، مرا بدرقه می‌کند. هرگاه مرا اندوهگین ببیند، می‌گوید: چه چیز تو را اندوهگین کرده؟ اگر برای مخارج زندگی ناراحتی، مطمئن باش که دیگری (خداوند) عهده‌دار آن است و اگر برای آخرت [و گرفتاری‌های قبر و قیامت] غصه می‌خوری، خداوند اندوهت را زیاد کند (و باید چنین باشی). رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: خداوند روی زمین کارگزارانی دارد و این زن یکی از آن‌هاست. برای او نصف پاداش شهید محسوب می‌شود».^۲

تربیت خانوادگی و میل به حضور جوانان و نوجوانان در مسجد

برخی از راهکارهای تقویت ارتباط جوانان با مسجدها؛^۳ هرچا سخن از مسائل تربیتی است اولین و مهم‌ترین پایگاهی که باید بدان توجه کرد، خانواده است؛ زیرا منش، شخصیت و بسیاری از رفتارهای ما در خانواده شکل می‌گیرد. نقش خانواده در تربیت کودک آن‌چنان چشمگیر و مهم است که گروهی از روان‌شناسان معتقدند شخصیت بچه‌ها در پنج سال اول زندگی شکل می‌گیرد و همه‌ی مشکلات رفتاری و شخصیتی آنان نیز به این دوره برمی‌گردد. یکی از جنبه‌های مهم یادگیری، یادگیری مشاهده‌ای است. بنا به این نظریه، ما انسان‌ها با دیدن رفتار دیگران یاد می‌گیریم که چگونه عمل کنیم. فرزندانمان نیز با دیدن رفتارهای ما یاد می‌گیرند کارهای خاصی انجام دهند. بنابراین، به گفته‌ی پیازه تقلید رفتار والدین در دوران پیش عملیاتی (۷-۲ سالگی) در محیط خانه به‌وضوح دیده می‌شود.^۴ برای مثال، دختر با انداختن چادر بر سر، نمازخواندن مادر را تقلید می‌کند. بنابراین، والدین با تشویق مناسب می‌توانند نوعی نگرش مثبت به مسجد و نماز در ذهن کودک ایجاد کنند؛ برای مثال لبخند مادر و گفتن جمله‌های شیرین به کودک به‌نوعی مبین تأیید این حرکت است. بنا به نظریه‌ی برخی روان‌شناسان رفتارگرا، تقویت در تثبیت و شکل‌گیری رفتار بسیار مؤثر است. مسئله‌ی مهم دیگر در تربیت انسان الگوپذیری است و ما انسان‌ها به الگو نیازمندیم. در خانواده، پدر و مادر می‌توانند بهترین الگوی بچه‌ها باشند و اگر چنین شود، در شکل‌گیری رفتار آن‌ها بسیار مؤثر خواهد بود. بچه‌هایی که شاهد حرکت سپندگونه‌ی والدین هنگام نماز هستند، به‌طورقطع به این نکته توجه

۱ مجلسی، بحار الانوار، ج ۳۹، ص ۱۱۶.

۲ - «تحکیم بنیان خانواده از منظر اهل بیت»، رونامه‌ی اطلاعات، بانک مقالات فارسی.

۳ - سیدکاظم موسوی، روزنامه‌ی کیهان (www.kayhannews.ir)، ۲۳ آذر ۱۳۸۸.

۴ محمد مجتبی زاده، «مراحل تحول روانی از دید پیازه»، سایت - باشگاه اندیشه، ۱۴ خرداد ۱۳۸۷، به نقل از- <http://www.motarjem-mm.blogfa.com>

بیشتری خواهند داشت. البته هرچه رابطه‌ی عاطفی بهتری با فرزندان داشته باشیم، آن‌ها بیشتر تأثیر می‌گیرند. هرچند پند و نصیحت هم اثرهایی دارد؛ اما رفتار الگویی مؤثرتر است. شاید بر همین اساس گفته‌اند که صدای عمل بلندتر است.

از کارهای مثبتی که والدین می‌توانند انجام دهند، بردن فرزندان به نماز جماعت و سایر مراسم‌های مذهبی است. چنین کاری مزیت‌های بسیاری دارد؛ از جمله گرایش مثبت به مسجد و مناسک دینی، تقویت اعتمادبه‌نفس و عزت‌نفس و همچنین ارتقای ارتباط‌های اجتماعی. البته شایسته است که حضور فرزندان در مسجدها و مراسم‌های مذهبی با بار عاطفی مثبت همراه باشد و خاطره‌های خوشایندی در ذهن آنان ثبت کند. در این بین، توجه به فضای مسجد نیز در ترغیب جوانان به نماز بسیار مؤثر است و جا دارد به نکته‌هایی مهم در این باره توجه کنیم:

۱- از آنجاکه گرایش به زیبایی و پاکیزگی در ذات انسان است، با تمیزنگه‌داشتن و آراستن فضای درونی و برونی مسجد می‌توان کودکان و جوانان را به مسجد جلب کرد.

۲- امام جماعت مسجد نقشی مهم در ترغیب جوانان به سوی مسجد و مراسم‌های معنوی دارد. روحانی مسجد ضمن توجه به آراستگی و پاکیزگی ظاهر خویش، باید با روان‌شناسی نوجوان و جوان آشنا باشد تا بتواند ارتباط بهتر و مؤثرتری با آنان برقرار کند. روحانی‌ای که نیاز جوان و نوجوان را به‌خوبی بشناسد، بهتر می‌تواند او را در دوره‌های بحرانی و پرتلاطم راهنمایی کند؛ بنابراین او برای مشورت بهتر به روحانی اعتماد می‌کند.

۳- برنامه‌های مسجد در مناسبت‌های مختلف باید برانگیزاننده باشد؛ زیرا فضای نورانی مسجد نقش مهمی در جذب جوانان دارد. بنابراین، استفاده از افراد هنرمند، خوش‌سلیقه و جوان‌پسند برای آذین محراب مسجد بسیار مهم است. همچنین، بهتر است در مراسم معنوی از فکر و سلیقه‌ی جوانان و حتی از خود آنان برای آراستن فضای درونی و برونی مسجد استفاده شود.

جوان دنبال حقیقت است و اگر موقعیت را به‌خوبی فراهم کنیم، دل آماده‌ی آن‌ها پذیرا خواهد بود. در غیر این صورت، هم در برابر از دست رفتن این سرمایه‌های عظیم پاسخگو هستیم و هم دشمن با برنامه‌های هدفمند و حساب‌شده در تباه کردن و جذب آنان از ما پیشی می‌گیرد. چنانچه می‌دانیم، ایجاد هر رفتاری نیاز به زمینه دارد؛ ارتباط جوانان با مسجد نیز از این قاعده مستثنا نیست. همچون بسیاری رفتارهای دیگر، زیرساخت‌های چنین رفتاری باید در خانواده پی‌ریزی شود و والدین با الگو بودن و تقویت گرایش به سمت مسجد و نماز این رفتار را در فرزندان نهادینه کنند. به فضای ظاهری و روانی مسجد نیز باید توجه کرد تا جوانان گرایش بیشتری به مسجد و نماز جماعت پیدا کنند.

از نگاه اینجانب، در جامعه‌ی اسلامی، خانواده‌های محله زیرمجموعه‌ی مسجد همان محله هستند. منش مسلمانان و دین‌مداران، در طول تاریخ، این بوده است که بانیان حکومتی و مردمی در همه‌ی شهرها و روستاها و به فراخور

تراکم جمعیت مسجد می‌ساختند. این مسجدها نه تنها محل عبادت، اعتکاف، نمازهای جمعه و جماعت بود بلکه مرکزی برای یادگیری، مشورت، مشاوره‌گیری و دادگاه خانواده بود. از زمان‌های گذشته، افراد ضعیف و کسانی که مشکل‌های شخصی و اجتماعی داشتند به مسجد مراجعه می‌کردند. در سیره‌ی حضرت رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌بینیم که مؤمنان برای رفع نیازشان به حضرت روی می‌آوردند و آن حضرت نیز با بذل مساعدت‌های لازم نیاز آنان را تا حد امکان برطرف می‌کردند. به این ترتیب، مسجد محل ارتباط مستقیم رهبر و مردم بود.^۱

خانواده‌ی مسجد

از نگاه من، خانواده‌ی مسجد همه‌ی خانواده‌هایی هستند که در مسجد رفت‌وآمد دارند و با هم در ارتباط معنوی و عاطفی قرار می‌گیرند. این خانواده‌ها همانند خانواده‌های فامیل یار، همراه و همدرد هم هستند و یکدیگر را در سختی‌های زندگی همراهی می‌کنند. مسجد در جایگاه پایگاه معنوی و دینی می‌تواند خانواده‌ها را در چارچوب دین و ایمان به هم نزدیک کند و ثبات و امنیت را برایشان به ارمغان آورد. خانواده‌ی مسجد همچنین شامل خانواده‌هایی می‌شود که از سوی مسجدیان محل مورد تفقد و سرکشی قرار می‌گیرند و به برکت مؤمنان مسجد گرد آمده و پریشانی از چهره‌شان برداشته می‌شود. داستان اصحاب صفه الگوی جالبی است برای کمک و همراهی آبرومندانه‌ی نیازمندان محل. اصحاب صفه کسانی بودند که در زمان پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، در محل خاصی از مسجد النبی و در پناه مسلمانان، زندگی می‌کردند. در مسجد النبی صفه یا ایوانچه‌ای ساخته شده بود که مهاجران بی‌سرنه در آنجا زندگی می‌کردند و به «اصحاب صفه» معروف شدند. پیش از آنکه مکان قبله از بیت المقدس به کعبه تغییر کند، محراب رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در شمال مسجد بود. پس از دستور پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برای تغییر قبله، آن قسمت را مسقف کردند و مکانی شد برای استراحت و سکونت مسلمانان مهاجر و بی‌پناه که در توسعه‌ی مسجد در سال هفتم هجری داخل مسجد قرار گرفت. آنچه امروزه به صفه معروف است، روزگاری «دکه الاغوات» و جایگاه خواجه‌های حرم بوده است که وظیفه‌ی حراست و خدمتگزاری حرم را داشتند.^۲

خانواده‌ی مسجد همچنین می‌تواند الگوی تازه‌ای از همگرایی و پیوند چند مسجد در شهر یا استان باشد. مسجدهایی که با برنامه‌ریزی میان‌مسجدی و با همیاری همدیگر طرح‌های امدادسانی و هدایت کلان انجام می‌دهند. این الگو چند مسجد را در طرح و برنامه‌ای مبارک به هم پیوند می‌زند. از نگاه اینجانب، مهندسی فرهنگی و دینی در سطح کشور یا در سطح استان‌ها نیازمند راه‌اندازی طرح خانواده‌های مسجد است.

۱ بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، ص ۴۲.

۲ «آشنایی با مسجد النبی مدینه»، پایگاه اینترنتی همشهری.

جمع‌بندی و پیشنهادها

براساس آنچه بررسی کردیم، برای بهینه‌سازی رابطه‌ی مسجد و خانواده، بهتر است نخست کارکردهای مسجد و خانواده‌ی بهنجار و نمونه در فرهنگ اسلامی بازشناسی، برجسته، تبیین و فرهنگ‌سازی شود. سپس، راهکارهای تعامل بهینه‌ی این دو خانه‌ی خصوصی و عمومی ردیابی و کشف شود. از این رهگذر می‌توانیم از نعمت بزرگ حضور مسلمانان در مسجد برای تحکیم خانواده و بهینه‌سازی رابطه‌ی میان اعضای آن به نفع ارتقای معنوی و اجتماعی سبک زندگی اسلامی بهره بگیریم. به گمان ما نقش مسجد و برکت‌های الهی آن، در تحکیم نظام خانواده، نعمت ناشناخته و گم‌شده‌ای است و شناخت آن می‌تواند جامعه‌های اسلامی را در بستر رشد و تکاپوی معنوی و الهی قرار دهد.

دست‌آورد روشن ما از این پژوهش این است که تحکیم خانواده، از راه مسجد، در گرو شناسایی و جدی‌گرفتن دو طرح مهم و جالب «مسجد خانواده» و «خانواده‌ی مسجد» است. طرح مسجد خانواده به این معنی است که اگر هر خانواده‌ی اسلامی در پی یک مسجد خانواده باشد و همانند پزشک خانواده‌ی خود را زیر چتر حمایت مسجد قرار دهد، خانواده‌ها از ثبات، صفا و رفاه بیشتری بهره‌مند خواهند شد. خانواده‌ی مسجد هم به معنای پیوند زدن خانواده‌های مسجدی - پشتیبانی‌کننده و پشتیبانی‌شونده - و مسجد‌های محل است؛ همان‌طور که در این نوشتار توضیح دادیم. تعامل مسجد نمونه و خانواده‌ی بهنجار اسلامی پیش‌نیازها و ابزارهای ویژه‌ای دارد که برخی از آن‌ها را بیان می‌کنیم:

۱. اطمینان از داشتن امام جماعتی که دانش، تقوا، تعهد، دلسوزی، روزآمدبودن، سلامت و آراستگی بدنی و ظاهری داشته باشد.

۲. حضور شورای علمی و هیئت امنای مسجد که ترکیبی از مسجدیان کارآزموده، باتجربه، جوان و کارآمد است.
۳. حضور اتاق فکر خانواده در مسجدها^۱ که درباره‌ی موضوع‌ها و محورهای زندگی خانواده و چالش‌های پیش رو گفت‌وگو می‌کنند.
۴. حضور کمیته‌های علمی و تخصصی درون هر مسجد، به‌ویژه کمیته‌ی مشاوره و مهارت زندگی.
۵. راه‌اندازی صندوق مهر خانواده برای کمک‌رسانی‌های مالی و اعطای قرض‌الحسنه برای کمک به زندگی، ازدواج، بیماری، ایجاد شغل، تحصیل و مانند آن.
۶. کمیته‌ی آموزش و پرورش مسجد برای برنامه‌ریزی موضوع‌های گوناگون، به‌ویژه تربیت دینی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و جنسی.

۱ Family thinking thanks

۷. تأسیس شورای حکمیت و دادگاه خانواده‌ی مسجد برای رویارویی با چالش‌ها و اختلاف‌های خانوادگی، متشکل از ریش‌سفیدان و معتمدان محل.
 ۸. راه‌اندازی درمانگاه‌ها، کلینیک‌های تخصصی و بیمارستان‌های عمومی و تخصصی وابسته به مسجد.
 ۹. تشکیل و راه‌اندازی کتابخانه‌های عمومی و تخصصی مسجد، نمایشگاه‌های کتاب و نرم‌افزارها.
 ۱۰. تأسیس سالن و زمین ورزش مسجد و تشکیل تیم‌های ورزشی، به‌ویژه برای جوانان و نوجوانان.
 ۱۱. تأسیس استخر شنای مسجد برای برادران و خواهران.
 ۱۲. تأسیس کمیته‌ی اردوهای تفریحی، زیارتی، علمی و بین‌المللی مسجد.
 ۱۳. تشکیل کمیته‌ی هنر؛ مانند سینما، تئاتر، موسیقی، آواز، خطاطی، طراحی، نقاشی و ترویج هنرهای اصیل اسلامی.
 ۱۴. ترویج و تشویق رابطه‌ی خوشه‌ای و شبکه‌ای مسجدها برای تبادل اطلاعات و تجربه‌ها (طرح خانواده‌ی مسجد).
 ۱۵. طراحی و برنامه‌ریزی برای نشست‌های سالانه‌ی امامان جمعه و جماعت؛ با هدف آسیب‌شناسی خانواده‌های مسجدی و برنامه‌ریزی برای دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی مهارت زندگی خانواده‌ها.
 ۱۶. برنامه‌ریزی برای جمعه‌بازارهای هدایت‌شده که بتواند کالاها و وسایل مورد نیاز خانواده‌های مسجدی و زیرمجموعه‌ی وابسته به مسجد را با کیفیت خوب و قیمت مناسب عرضه کند.
- این راهکارها برخی از روش‌های روشن، تجربه‌شده و مؤثری است که می‌تواند نقش مسجدها را در تحکیم نظام خانواده‌ها و نقش خانواده‌ها را در رونق‌بخشیدن به مسجدها ارتقا بخشد. دستیابی به این راهکارها در گرو مهندسی فرهنگی رابطه‌ی مسجد و خانواده است. دفتر نظارت بر مسجدها با برنامه‌ریزی و طراحی‌های خرد و کلان خود می‌تواند امامان جماعت، کارگزاران و هیئت‌های امناء را در راستای رسیدن به مسجد نمونه یاری دهد. این مهم در گرو داشتن طرح توسعه و ارتقای سالیانه و چندسالانه است و همچنین نیازمند برگزاری نشست‌ها و راه‌اندازی دوره‌های آموزشی و کارگاه‌های مهارت‌آموزی برای مدیران و کارگزاران مسجد است.

فهرست منابع

- ۱- ابوداود البجستانی الازدی، سلیمان بن اشعث، سنن ابی داود، دارالجلیل، بیروت، بی تا.
- ۲- بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، ص ۴۲.
- ۳- الحر العاملی، محمد ابن الحسن، وسائل الشیعه، ج ۵، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۴- زرکشی، محمد بن عبدالله، اعلام المساجد باحکام المساجد، قاهره، ص ۲۷، ۱۴۱۰ ه ق.
- ۵- شیخ الصدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۱، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۶- غزالی، ابوحامد محمد. احیاء علوم الدین، دارالفکر، عمان، چ ۲، ۱۴۱۲ ه.
- ۷- قطب الدین، الراوندی، الدعوات (سلوه الحزین)، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۸- کلینی، محمد ابن یعقوب، الکافی، ج ۳، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۹- لسان العرب، واژه «مسجد»، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۱۰- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، ج ۳ و ۴۳، برگرفته از لوح فشرده‌ی نور، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی تا.
- ۱۱- محدث نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۱۲- مکارم شیرازی، ناصر، قرآن مجید با ترجمه‌ی فارسی، قم، دار القرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی)، ۱۳۷۶.
- ۱۳- مالکبنانس، موطأ، دارالکتاب العربی، بیروت، بی تا.
- ۱۴- میرزا حسین محدث النوری، مستدرک الوسائل، ج ۳ و ۱۴، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- ۱۵- نیسابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، دارالجلیل، بیروت، ۱۴۲۶ ه.

۱۶- ورام ابن ابی فراس، مجموعه‌ی ورام، ج ۱، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

منابع انگلیسی

Guide on becoming a family-friendly mosque". This article could be ordered by writing to Ms Dayang Istiaisyah, Executive, Mosque Programmes Strategic Unit, dayang@muis.gov.sg.

- ۱- آشنایی با مسجد النبی (ص)، پایگاه اینترنتی باقرالعلوم (ع).
 - ۲- تحکیم بنیان خانواده از منظر اهل بیت، روزنامه‌ی اطلاعات، بانک مقالات فارسی.
 - ۳- تقدسی نیا، خسرو، «مسجد، زنان و آداب حضور»، ماهنامه‌ی پیام زن، شماره‌ی ۷۷، مرداد ۷۷، برگرفته از شبکه‌ی اطلاع‌رسانی امام صادق علیه السلام.
 - ۴- جدایی جنسیتی در مساجد، ویکی‌پدیا؛ دانشنامه‌ی آزاد.
 - ۵- سالاری فر، محمدرضا. «راه‌های تحکیم خانواده در فرآیند جهانی‌شدن»، فصلنامه‌ی حوراء، شماره ۱۹.
 - ۶- صادق پور، قاسم، «حضور زن در مسجد»، پایگاه اینترنتی حوزه. Hawzah.net.
 - ۷- مجتبی زاده، محمد، «مراحل تحول روانی از دید پیاژه»، سایت باشگاه اندیشه، ۱۴ خرداد ۱۳۸۷، به نقل از <http://www.motarjem-mm.blogfa.com>
 - ۸- مسجد در قرآن، سایت تبیان.
 - ۹- مسجد قبا در ویکی‌پدیا، دانشنامه‌ی آزاد.
 - ۱۰- مکارم، ناصر و جمعی از فضلا، کتاب الکترونیکی تفسیر نمونه، ج ۱، برگرفته از سایت لهوف، محبان حضرت مهدی.
 - ۱۱- موسوی، سیدکاظم، روزنامه‌ی کیهان (www.kayhannews.ir)، ۲۳ آذر ۱۳۸۸.
 - ۱۲- میرنژاد، مریم، «جایگاه مسجد در قرآن و روایات»، سایت مؤسسه‌ی فرهنگی جام طهور.
 - ۱۳- نوبهار، رحیم، «ویژگی‌های مسجد نمونه»، سایت اندیشه‌ی قم.
- منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد